

זמן לכוח קודס ישראל? קודס

בזמן שאיראן רותמת צבא מיליציות ושליחים החובק את המרחב, ישראל משתבללת במגננה. השראה אופרטיבית מאויבתנו מעלה חלופה צבאית אך אנטי-מלחמתית. קריאת כיוון למדיניות חוץ נועזת

לא החמאסניקים בעזה, לא צבא אסד המתעצם ואפילו לא שופטי האג; אף לא אחד מהם מדיר שינה מעיני מקבלי ההחלטות הישראלים כמו "כוח קדס" האיראני.¹ מקור נדודי השינה ממשי למדי: זה שנים הרפובליקה האסלאמית מאמנת, מחמשת, מממנת, מכווינה ואף מקימה ארגונים ומיליציות במרחב עוטף ישראל בהובלת כוח קדס; קונסטרוקציה שלמענה נברא דימוי "התמנון", האהוב כל כך על מערכת הביטחון הישראלית.

ראשיתו של כוח קדס ביחידת מודיעין חשאית שנוסדה לפני כמעט ארבעה עשורים עת נאבק חומייני בצדאם חוסיין במלחמת איראן-עיראק.² היחידה שהתבססה מאז, ואשר נודעה בשמה המודרני המרמוז לעיר הקודש (ושיעדה הסופי הוא אכן כיבוש ירושלים), מתמחה באיסוף מודיעין, במבצעים מיוחדים ובעיקר – בהפעלת כוחות שלוחים (פרוקסי) באזור.³ עם השנים הפך הכוח לראש החץ של "ייצוא המהפכה" – המאמץ להפיץ את רעיונות המהפכה האיראנית אל מחוץ לאיראן גופא.⁴ מאז לא חדל כוח קדס לרגע מפעלתנותו, שבמסגרתה הוא שולח את חיצו לעומק אפריקה ודרום אמריקה, וטווה רשת מיליציות ברחבי המזרח התיכון, רשת שאחראית בעקיפין לעשרות פיגועים ולעסקי טרור חובקי עולם.⁵

בבסיס הנחת העבודה האיראנית ניצבת דו-פרצופיות במובנה האסטרטגי. השיח האסטרטגי-ביטחוני בעשורים האחרונים עסק רבות בתום עידן הצבאות הקלאסיים ובעלייתם של ארגונים סמי-צבאיים המשוחררים משיקולים מדינתיים; אך איראן מדייקת בפעולותיה דוקטרינה חדשה-ישנה: אפשר ליהנות משני העולמות.⁶ בכובעה

דניאל פרישטיק הוא סטודנט למדעי המחשב ולמדעי המדינה באוניברסיטת בראילן. שימש ראש התארגנות מחקרית באמ"ן. יואב עטייא הוא היסטוריון ומזרחן.

האחד היא נזהרת מפעולות מלחמתיות אגרסיביות, ומרשה לעצמה לסעוד בבירת אוסטריה עם דיפלומטים מרחבי העולם; בכובעה השני היא מחרחרת מלחמה ברחבי המזרח התיכון – כלפי ישראל אך לא רק – בפעולות שאינה נדרשת לתת עליהן דין וחשבון. בכך יצרה מכפיל כוח יש מאין: לא עוד מדינה מבודדת בעלת צבא ממוצע, כי אם מרחב אפוף ענן מיליטריסטי בלתי צפוי הנענה לרוב לפקודתה.⁷ עקרונות השרידות וגיוון הכלים הצבאיים בשיא תפארתם.

התובנה שגוף אדמיניסטרטיבי, כמעט בירוקרטי, יכול לנצח על מקהלת טרוריסטים חוצת-טריטוריות, מאפשרת לפקד על תת-צבאות בין-יבשתיים מכיסא עור בלב טהרן. משלוחי נשק, הכוונות מקצועיות וכן אימונים המתקיימים באיראן גופא הפוכים את הכוח למכונת מלחמה משומנת היטב.⁸ חרף סנקציות מגבילות, וגם בשעות דחק, המשטר האיראני מכלכל את ארגוני הטרור במרחב ברוחב יד. זה שנים נשענים תקציבי חזבאללה והג'יהאד האסלאמי על נדבנות השיעים מצפון-מזרח; גם חמאס לא נותר מקופח.⁹ מיליוני דולרים מתקציב המדינה – דמי כיס במושגים מדינתיים – מתורגמים להירתמות תנועות וארגונים ברחבי האזור, כאלה שגם מוכנים למלא פקודות.

ניתוח זה של אויבתנו מהמפרץ אינו מוגש לצורכי סקרנות אינטלקטואלית גרידא. מי שייטוש ולו לרגע את הראייה המגננתית, וישתעשע ברעיון הנועז אף כי כמעט מתבקש – הקמת מקבילה ישראלית ל"כוח קדס" – יראה מולו מחזה צופן-סיכויים. המפה האסטרטגית הבסיסית ביותר משתנה, ואיראן שעד כה נתפסה כגורם מאיים והתקפי בלבד, מוצאת עצמה לפתע גם כגורם מאוים ומתגונן. קללת המגננתיות מועברת מירושלים לטהראן, או למצער מהדהדת בשתייהן.

שיטת הפעולה הנגזרת מזו של כוח קדס פשוטה ואפקטיבית: קח ארגון או מיליציה בעלי אינטרסים זהים או חופפים לשלך באחת מהמדינות הקרובות אליך או במדינות שבהן יש לך אינטרסים; ממך, חמש וארגן אותם – בעדיפות, במינימום שיוך פומבי אליך, כדי ליצור מרחב הכחשה מאפשר; תן להם מידע מודיעיני או מטרות רלוונטיות, ושלח אותם לדרכם.

סוד קסמה של התערבות מוגבלת כזאת הוא היעדר הסיכונים הכמעט מוחלט שבה. בניגוד לכניסה רגלית או אף הרעשה אווירית, שהם הרעיונות הראשונים שיעלו בדעתנו בדיון ההתערבותי, בהתערבות המוגבלת ידה של ישראל על העליונה; היא אינה מסכנת את עצמה כהוא זה. יממשו הארגונים את הדיקטיבה הישראלית – ימשיכו לקבל משאבים; ימרו פיה – יפסיקו לקבל אותם. ברירה טבעית אופרטיבית. קיום ארוך-טווח של תלות כזאת בהכרח ייצור בהדרגה מכניקה מחייבת. כל ארגון שיתלבט אם להתמיד ביחסי ברון-צמית אלו יעמוד בפני דילמת המהמר: להמשיך לשתף פעולה, או לדון עצמו לכיליון.

ברי כי זהו רעיון נועז, הרחוק שנות אור מהמקובל בציר ירושלים-תל-אביב-רעננה. הרתיעה המחשבתית כמעט רפלקסיבית; היטיב לנסח אותה, אם גם בחיך, עורך

כתב-עת זה בפגישתנו הראשונה: "אז אתם החבר'ה שרוצים להבעיר את המזרח התיכון?". אך אין זה אינסטינקט בלבד; מאחורי ההתנגדות הכמעט אוטומטית ניצבים טיעונים כבדי משקל – אסטרטגיים, עקרוניים, מוסריים ופרקטיים – אשר ננתח ונעמט עם היתרונות הגדולים שפריצת דרך אסטרטגית כזו עשויה להציע לנו. תחילה נראה שיש למדיניות כזאת היתכנות, שהרי אלמלא כן אין כל טעם בדיון; לאחר מכן נעסוק בשאלות העקרוניות המעיבות על מדיניות התערבותית; או אז נוכל לפנות לסוגיה המעיבה ביותר על הצעת המדיניות הספציפית הזו – שאלת הקושי המוסרי; ולבסוף, משהוסרו כל המכשולים, נתווה קווים פרקטיים כלליים שלאורם ניתן לבצע אותה.

היסטוריה של בובנאות: בין צידון לסנטיאגו

רוחבה של צ'ילה קטן פי 35 מאורכה – רצועת חוף הררית שהיא מדינה. המאפיינים הגיאוגרפיים שלה אינם הופכים אותה לנכס אסטרטגי יוצא דופן, אך בזמן המלחמה הקרה, כל מדינה הייתה זירת מאבק פוליטי הראויה לטיפול פרטני בידי המעצמות (ותעיד על כך מדינה מזרח-אסייתית שולית שהמאבק בין צפונה לדרומה הפך לאחת המלחמות המכוננות במאה ה-20). בראשית לא הוקדשה לצי'לה תשומת לב מיוחדת. אך כשבחירות 1970 גררו אותה למבוי פוליטי סתום שבסופו נבחר הסוציאליסט איינדה לנשיא, פקחו פקידי הפנטגון את עיניהם ולא מצמצו מאז. שלוש שנים לאחר מכן, לחצים כלכליים גלויים ואחרים חשאים מצד הדוד האמריקני מצפון הובילו לפוטש מתמשך בהובלת החונטה הצבאית שהביא את הקץ על שלטון איינדה. בנאום הפרידה שנשא איינדה דקות לפני שהתאבד בחדרו בארמון הנשיאות, הוא כיוון את חיצי ביקורתו אל אמריקה. מאז ועד 1990 כיהן במקומו הקפיטליסט אוגוסטו פינושה. ההפיכה הצי'ילאנית הייתה מהביטויים החריפים ביותר של ההתערבות האמריקנית במתרחש אצל שכנותיה ליבשת. לא בכדי היא נתפסת גם כיום כדוגמה טיפוסית למדיניות התערבותית ולתחלואיה. פינושה היה דיקטטור רצחני שלחובתו נזקפים כמה אלפי אזרחים הרוגים ורבבות אסירים פוליטיים שזכו ליחס שלא היה מבייש את פעולות השטאזי המזרח-גרמני באותן שנים.¹⁰ אך בעיניים אמריקניות, החרדות מהתבססות הגמוניה סובייטית בשכונתן, וושינגטון לא יכלה לבקש אוהד גדול ממנו. מדיניותו הניאו-ליברלית איגפה מימין את הממשל שהמליך אותו. היה זה משטר יציב, נוח להשפעה, שהחזיק מעמד בדיוק בהתאם לנדרש – עד לסיום המלחמה הקרה.

ההרפתקה האמריקנית לא התמצתה בכך. בגרנדה, בניקרגואה, בגואטמלה – המאה הקודמת ראתה עשרות שלטונות קמים ונופלים במחי סיעור מוחות במסדרונות הפנטגון. ניתוח מבית הרווארד מונה 41 חילופי שלטון מוצלחים בהגדרה מצמצמת, כלומר כזו המשקללת רק כאלו שבסבירות גבוהה לא היו מתרחשים אלמלא

מעורבותה של אמריקה.¹¹ בתחילה היו אלה מקרים בודדים, אך בשנות ה-70, שבהן ניתנה יד כמעט חופשית ל-CIA, זו כבר הייתה דוקטרינה.¹² בהכוונתו של הנרי קיסינג'ר, כל מנהיג עוין לדוד סם מצא עצמו במהירות בלשכת האבטלה או בגרדום, כל אחד לפי מזלו.

גישת ההתערבות המדינית סובלת ממוניטין שלילי בעיקר מסיבות מוסריות ורעיוניות: פשעי מלחמה ועוולות אחרות שחוללו אמריקה ובנות בריתה. אולם המוניטין הגרוע נוטה לעזור את העיניים מראות שמבחינה פרקטית, מדובר בהצלחה מעוררת השתאות, ובהשגת המטרה במלואה: טיהור המרחב האמריקני מאויבי אמריקה.¹³ אומנם היו גם כישלונות – אין צורך להרחיק אל הרפתקאות וייטנאם; די להביט על מנוסת ארה"ב מאפגניסטן רק לאחורונה. אך בחינה מדוקדקת מגלה כי כישלונותיהן של התערבויות נקודתיות ומדויקות – פעולות של ה-CIA, נאמר, ולא פעולות כיבוש של הצבא האמריקני – מועטים להפליא. פלישות של צבאות ענק ובהם חילות רגלים ומשוריינים נחרטו בזיכרון הקולקטיבי לרעה, על פי רוב בצדק; אך ניהוגים עדינים וחשאיים של תמיכה כלכלית ולוגיסטית – אשר הוכחו כמוצלחים פעם אחר פעם – על פי רוב סמויים מעין.

המרחק בין המדיניות האמריקנית שהוצגה כאן ובין זו שתוצע ביחס לישראל אינו גדול כפי שאולי נדמה. מול ארה"ב כמעצמה עולמית שרוצה לנצח במלחמה הקרה העולמית, ניצבת אנלוגית ישראל כמעצמה אזורית שרוצה לנצח במלחמה הקרה האזורית; זו מגייסת גופים ברובד העולמי, דהיינו מדינות, וזו מגייסת גופים ברובד האזורי, דהיינו ארגונים ותנועות במרחב האזורי; זו מפילה משטרים מסוימים ומרוממת אחרים, וזו מרוממת מיליציות מסוימות, ומעוניינת להיאבק באחרות.

למעשה, אין צורך להרחיק עד דרום-אמריקה, כאשר בתודעה הישראלית טבוע זיכרון דרום לבנון, המעלה עימו מייד גם את תמונות טבח סברא ושתילה, תמונות הנסיגה וכאב ההפקרה של צד"ל. גם כאן, המחיר המוסרי מעוור עיניים מההישג המעשי: "עמדנו במה שנכתב על השלטים בכל המוצבים" המטרה – הגנה על יישובי הצפון... עלינו לזכור שבכל מקום שאנחנו יוצאים ממנו, איראן נכנסת אליו", אמר ראש הממשלה הנוכחי נפתלי בנט, בוגר הלחימה ברצועת הביטחון בעצמו.¹⁴ הוא אינו בדעת מיעוט. בעוד על השלכותיה השליליות של הנוכחות בלבנון מרבים לדבר, הצלחתה המבצעית של התמיכה והשימוש בצד"ל מובהקת: בשיא הלחימה שלט צד"ל ב-46 מוצבים לאורך הרצועה, לעומת 11 המוצבים של צה"ל; הוא החזיק יותר לוחמים וספג יותר הרוגים. הצלחה מובהקת מבחינת המטרות האופרטיביות שהציבה ישראל.

סיפור מוכר פחות, אך מעניין ומובהק יותר של התערבות מדינית ישראלית, התרחש בתימן בשנות ה-60. במדינה השתוללה אז מלחמת אזרחים בין הרפובליקנים (הסונים-

קומוניסטים) למלוכנים (השיעים). מצרים תמכה בצד הסוני-קומוניסטי, ומתוך כך קרצה לישראל הזדמנות מפתיעה לטרפד ניצחון של אויבתה מדרום-מערב ולגרור אותה ללחימה מתמשכת מחוץ לשטחה. אך יותר מכך זיהתה ישראל את רצונם של הבריטים באותה מטרה, והייתה להוטה כהרגלה בשנים ההן לשאת חן בעיניהם (מבצע קדש הוא דוגמה נוספת לתולדה של נטייה זאת). השיקולים הללו הובילו את ישראל לתמוך בחשאי ובאופן חריג בצד השיעי-מלוכני – שהתגלגל ברבות השנים, למרבה האירוניה ובחסותה של איראן, בדמות התנועה החות'ית שונאת ישראל – במלחמתו בסונים, בדמות הצנחת ציוד ואמצעי לחימה בשטחים שבשליטת השיעים. התוצאות ניכרו עד מהרה: במלחמת ששת הימים, חצי עשור לתוך מלחמת האזרחים, מצאו עצמם כוחות מצריים רבים מרותקים לזירה התימנית. הם לא היו פנויים להילחם בישראל בעת שזו דהרה אל ניצחון מוחץ בחזית הדרומית.¹⁵

מתברר אפוא כי התפיסה שלפיה ההיסטוריה של ההתערבות המדינתית רצופה כישלונות – שגויה. היפוכה הוא הנכון. עם זאת, חשוב להדגיש שעם כל הערך שבלמידה מן ההיסטוריה, אין להפריז בחשיבותם של תקדימים. מי שעמד על כך, בפניה נסתרת למדי בהגותו, היה קיסינג'ר עצמו, אשר על פני 300 עמודי תזת הדוקטורט שלו התאמץ להוכיח שניתוח ההווה חשוב מניתוח העבר בכל הנוגע להתוויית מדיניות אסטרטגית.¹⁶ רעיונות יש לבחון כמות שהם, בסביבה האופרטיבית שבה הם עתידיים להתממש ומתוך ניסיון לענות על צורכי השעה, ולא להילחם בשדי העבר. גם לו היו נכשלות ההתערבויות הישראליות הבודדות או אלו האמריקניות בימי המלחמה הקרה, לא היה זה מוכיח בהכרח שהדבר אינו אפשרי כעת. אולם כאשר גם הניסיון ההיסטורי מלמד כי להתערבות מדינתית פוטנציאל רב, בולטים אף יותר היתרונות המשתמעים מהמפה הגאו-פוליטית הנוכחית בדבר מדיניות התערבות ישראלית.

מדיניות התערבותית מסוגלת אפוא להטביע חותם עמוק במרחב גאו-פוליטי, ולשנות מאזנים אסטרטגיים. אולם המחירים הערכיים, הדמוקרטיים והמוסריים שמדיניות כזו עשויה לגבות מאפילים לכאורה על הבטחותיה. על כן, עלינו להתייחס בכובד ראש לסוגיה הזו, בטרם נוכל לשקול מדיניות שכזו בעצמנו.

חלון לג'ונגל

כבר הערנו לעיל שהקושי העיקרי העולה מהרעיון של תמיכה ישראלית במיליציות וכוחות שונים הוא עקרוני ומוסרי. אל לה לדמוקרטיה להתערב בנעשה אצל שכנותיה, יזעקו אחדים, ואל לנו להיסחף למלחמות ברירה, יוסיפו אחרים; המזרח התיכון דורש שנניחהו לנפשו ולא נחמיר את התוהו ובוהו המאפיין אותו. אך מעל לכול מהדהדת המחשבה: הייתכן שישראל תתמוך בארגונים המאמצים כמודוס אופרנדי את הגדול

שבאויביה – טרור? נפנה ראשית לשאלה העקרונית, ולאחריה נוכל לטפל גם במוסרית.

שרשרת טיעונים זו נדמית כחומה בצורה אל מול רעיון צבא המיליציות, אך בעינינו אין היא אלא חומה פרוצה. אין חולק על הערכים העומדים בבסיסה – דמוקרטיה מוטב לה שתתעסק בענייניה שלה, ולנצח תהא המלחמה המוצא האחרון – אך דווקא מתוך ערכים אלה מסתמנת מדיניות זו לא רק כמיטבית, אלא גם כהכרחית.

השימוש במושג "ברירה" רומז כי יש כזו, אך מלחמת מיליציות מזרח-תיכונית בין שתי מעצמות האזור, איראן וישראל, כבר מתנהלת זה כעשור ונמצאת בעיצומה. אלא שלמלחמה זו מאפיין ייחודי: היא מתנהלת במעמד צד אחד. בעוד כיסא העור בטהראן מאויש זה שנים, מקבילו בירושלים נותר מיותם. הותרת הקרב בידיה הבלעדיות של איראן היא החלטה צבאית בעלת השלכות, וכמו בכל החלטה, המתחרה היחידה היא האלטרנטיבה: הימנעות ממרוץ צבאות הפרוקסי אינה פוטרת את ישראל ממנו, אלא גוררת אותה ללחימת מגננה בהגדרה; גם הפעולות הנועזות ביותר נגד שלוחים איראניים אינן אלא מכה נקודתית לגוף מתפקד ומתחדש. שלוחים אלה פזורים במרחב, פועלים נגד ישראל ומדינות נוספות (בעלות ברית ושאין) – אבל שדה הקרב ריק מכוחותינו. אמת היא כי לא טבעי לדמוקרטיה להצית אנדרלמוסיה בקרב שכנותיה, אך דמוקרטיה אין משמעה פציפזם. אל לנו להבעיר את המזרח התיכון, אך המזרח התיכון כבר בוער – וכסילות היא להתבונן בהשתאות בבערה המתפשטת במהירות במרחב.

אך רעיון רתימת פרוקסי איננו רק הכרח צבאי עכשווי, אלא כזה המשתלב בתפיסות הגותיות מדיניות ואף ערכיות. הוא ודאי הולם את הריאל-פוליטיק מבית מדרשו של קיסינג'ר, זה המקדש כמעט כל מעשה מדיני בשם האסטרטגיה. אך עוד יותר מכך מממש הרעיון מדיניות ניאו-שמרנית נוסח צ'רלס קראוטהמר, המשלבת אינטרסנטיות מדינית עם ערכים דמוקרטיים-מוסריים. מעטות הפעולות המזקקות ערכים אלו יותר מאשר טיהור האזור מגחמותיה האסלאמיות של מדינת טרור. תפיסת עולם כזו עשויה להישמע זרה לאוזניים ישראליות שהתחנכו על מיתוס הווילה בג'ונגל, אך שבועתה של מדינת הטרור הזאת לחסל את הישות הציונית מקלה עלינו להבין שהמתרחש מחוץ לגבולנו הוא בהחלט ענייננו. יתרה מזאת, אין חידוש בפולמוס הישראלי בין התערבות להימנעות; הוא אינו אלא העתק של הדיון האמריקני הנדוש בנדון. כמו שם גם כאן, הסנטימנט הבדלני קורץ אך מְשָׁלָה, ומבוסס יותר על רומנטיציזם הדוגל בהימנעות מעימות ויהי מה מאשר על ניתוח שיקולים מדיניים ריאליסטיים.

חשוב ככל שיהיה נטרול טיעוני הנגד, מיטבו של רעיון המיליציות בהצדקתו הפוזיטיבית: הטיית והטבת המאזן האסטרטגי שהוא מבטיח לחולל. כיום, חסינותה

דה־פקטו של איראן מעודדת אותה להפעיל את השלוחים ללא חשש, בהבנה שהם אלו שישלמו את המחיר ולא היא (יעידו על כך אלפי תקיפות קינטיות על בסיסים איראניים בסוריה, ובה בלבד). אך במציאות שבה גם לאיראן וגם לישראל פרוקסי, שתיהן עשויות להיפגע בשטחן. לא עוד "חתול ועכבר" אופרטיבי שבמסגרתו איראן מפעילה את שלוחיה במרחב וישראל נאבקת בהם, אלא סימטריה אופרטיבית (עליונותה הצבאית ואף הגרעינית של ישראל מבטיחה כי לא רק שתהא זו סימטריה, אלא ידה תהיה תמיד על העליונה).

שוויון אסטרטגי מעין זה משמעו מלחמה קרה בזעיר אנפין. כבר עתה ניתן לאפיין את יחסי ישראל־איראן באופן זה – ראש הממשלה אמר זאת בעצמו.¹⁷ משמעות הדבר היא שכל צד מרשה לעצמו לבצע פעולות שנתפסות מתחת לרף הסלמה (ישראל – תקיפות בסוריה, איראן – תקיפות סייבר), וכל חריגה ממנו עשויה לדרדר את המדינות למלחמה (בדומה למכניקת התפתחותם של סבבי הסלמה עם חמאס). תיקו אסטרטגי אמיתי עשוי לחשק את שני הצדדים, שידעו כי אם ישתמשו בכליהם האופרטיביים יחוו על בשרם ובגבולם את התגובה לכך. מיעוט אגרסיות הדדי ימזער, בתורו, את הסיכוי להידרדרות למלחמה כוללת (ובפרט: ישראל תרווה נחת מהפחתת האגרסיביות האיראנית). אומנם ההגינות מחייבת להודות כי גם ההפך הגמור עשוי להתחולל: שני הצדדים יתפסו את הכלי המיליציוני כמתון דווקא, וירגישו שיש לגיטימציה להשתמש בו לשחרור פורקן במסגרת חשאית ומתחת לרף הסלמה.

הרווח הוא שכך או כך, הסבירות להידרדרות למלחמה תפחת במידה ניכרת ביחס למצב הנוכחי. אם ייתפס הכלי כמסלים, השימוש בו יוגבל וקיפאונה של המלחמה הקרה רק יתעצם. ואם יראו הצדדים את הכלי כמתון, בלאו הכי שימוש בו יגרור אותם להסכמה משתמעת על שימוש תדיר בו בלבד, וירחיקם מתהומות מלחמתיות. בכך מתיימר רעיון המיליציות לא רק להיטיב אופרטיבית עם ישראל, אלא גם לשמש כלי אנטי־מלחמתי שאף עשוי להרגיע את המזרח התיכון.

לא זו בלבד שלרעיון המיליציות היבט אנטי־מלחמתי, אלא שניתוח השלכותיו מסמן כי הוא עשוי אף לקדם שלום חם ובר־קיימה דווקא עם בנות בריתנו. טיולי גמלים בדובאי, חקלאות ישראלית בבחריין והשקעות הייטק הדדיות הם רק ההתחלה: "הסכמי אברהם" מסוגלים להרחיק הרבה מעבר לכך. חברותינו הסוניות התקרבו אלינו לא רק בעקבות הכיס והמוח היהודי, אלא גם כי אויבו של אויבי הוא חברי. אך לעת עתה, מעטים הם המגפיים בשטח המגבים שותפות אסטרטגית זו: שיתוף הפעולה הביטחוני מסתכם בביקורי בכירים ובשמועות על עסקאות רכש.

אין צורך לשכנע את המדינות הסוניות להכיר בתוקפנות האיראנית בכלל, ובסכנה שמציבות מיליציות בגיבויה בפרט. רק חודשים מספר חלפו מאז חדרו כלי טיס בלתי מאוישים ללב אבו־דאבי, וגבו בפיצוץ שלושה הרוגים ושישה פצועים. לו הייתה המדינה האיראנית פורשת חסות פומבית על המתקפה הייתה זו כמעט הכרזת

מלחמה. אך מוצאם התימני של המל"טים – פרי מיליציות המורדים החות'ית המגובה על ידי איראן – הכריח את המעורבים לעבור חיש מהר אל סדר היום. זה לא הראשון שבאירועים מסוג זה, וודאי שלא האחרון.¹⁸

מטריית מיליציות משותפת היא אינטרס מובהק של כל המאוימים מהתוקפנות האיראנית. ההשלכות האגביות מרתקות: היוזמה תאפשר השקעה ושותפות סונית בפרויקט ביטחוני ישראלי בלי חשש מזליגת טכנולוגיות ויכולות, בתוספת מימון מהארנק המפרצי. גם הפוטנציאל של עצם הפעלת המיליציות מבטיח: למיליציות מזרח-תיכוניות נוח לאין שיעור לעבוד עם מדינות מוסלמיות-סוניות בנות דמותן מאשר עם שכניהן היהודים.

אך חשוב מכל זאת: תהיה זו פריצת הדרך הראשונה לעבר שותפות צבאית סונית-ישראלית אינטימית. בכירים מדיניים כבר אינם מסתירים את הפנטזיה על הקמת איחוד דמוי נאט"ו של מזרח הים התיכון;¹⁹ נדמה שאין תחנה טובה מזו בדרך אל היעד.

יתרונות רעיון המיליציות מבחינת שיתוף פעולה אזורי ברורים, אך למעשה באמתחתו פוטנציאל מרחיק לכת אף יותר. למתקפה באבו-דאבי הגיבה קואליציות הסוניות (איחוד האמירויות בכללה) בגינוי רפה. זה שנים נוקטות מדינות המפרץ גישה ביטחונית פאסיבית, ויש שיאמרו פחדנית, כלפי איראן. בכללה הצהרות רפות נגד תוקפנות אזורית, סבבי שיחות קבועים לשימור קשרים דיפלומטיים, והימנעות מהאשמת איראן בפעולות שמבצעים שלוחיה נגדן. זו אינה תולדה של פסיכולוגיה הימנעותית בלבד, אלא גם של כורח. אך בדיוק כפי שבכוחה של מטריית המיליציות לשבור את מעגל ההשתבללות הישראלי, כך בכוחה להוריד גם את הסוניות מעץ המגננות. יכולת מיליציונית משותפת וסמויה מהעין עשויה לאפשר להן לראשונה אלטרנטיבה צבאית מידתית ובת-שימוש לתוקפנותה העקיפה של איראן, ולהניאן מהתפקיד התגובתי שהן ממלאות בטנגו שאיראן מובילה. ההתנסות האקטיבית תמחיש כי יש חלופה למוסר הנוצרי שהן גזרו על עצמן. הדבר יחזק אף יותר את הברית הישראל-סונית, ועשוי לעורר אף רעב עז יותר לאקטיביות. עם האוכל יבוא התיאבון.

במובן אחר מועלה אתגר לרעיון המיליציוני: החשש מחוסר שליטה. בסיסו בפחד קמאי ישראלי נוסף, והוא שנשקנו שלנו יופנה נגדנו. אך גם כאן יכול הניתוח לשפוך אור: בעבור ארגון קיקיוני וחסר משאבים, הרעיון לצאת נגד כלכלניתו ולכרות את הענף התקציבי שהוא יושב עליו משול להתאבדות, מה גם שמדובר במדינות המקיפות את איראן ומרוחקות אלפי קילומטרים משטח ישראל.

מגדלור לגויים

אף אם ברור עתה כי התערבות מדינתית באמצעות שחקני פרוקסי אינה מדיניות מועדת לכישלון אלא דווקא מבטיחה ביותר, וגם אם ברי שהיא דווקא עולה בקנה

אחד עם עקרונות של ייצוב המרחב והימנעות ממלחמות מיותרות, עדיין נותר הטיעון המורכב ביותר – הטיעון המוסרי. הייתכן שהמגדלור המוסרי של המערב במזרח התיכון, המוצב הקדמי נגד המלחמה בטרור, יתמוך בארגוני טרור? הלא זה שנים מתגאה מדינת ישראל ביכולתה לשמור על עמדה מוסרית נעלה משל אויביה, ואף מגבילה את שיטותיה האופרטיביות לשם כך. ואכן, אי אפשר להתעלם מהקושייה המוסרית – לא לחינם חרוט טבח סברא ושתילה בזיכרוננו, וגם הרפתקאות קיסנינג'ר המדוברות נשטפו ביקורת נוקבת (הגם שהיא רטרואקטיבית בעיקרה); בזמן אמת היו רובן חשאיות). רתימת ארגונים שטרור אינו זר להם נדמית כאימוץ שיטות אויבתנו. הפחד פן נגלה כי כשיראו היינו ולאיספהאן דמינו מערער. אך חרף החשש מהתגלגלות פיגועי טרור בחסות ישראלית, מבט חטוף במנגנוני ההימנעות מהם יעלה כי מזרח תיכון שמהלך בו צבא מיליציות ישראלי יכול להיות מוסרי לכל הפחות כפי שהיה לפניו, אם לא יותר מכך.

גוונים אפורים מוסריים אינם דילמה חדשה בעבור ישראל, אך לאורך השנים שרטוט קווים אדומים ברורים באמצעות ניסוח "רוח צה"ל" ועיגון של הגדרות כגון "פקודה בלתי-יחוקית בעליל" הביאו במידה רבה למצב עניינים מתקבל על הדעת, או לפחות יצרו איוון נסבל. אין כל סיבה שלא ליישם קווים אדומים גם אל מול שלוחינו. אפשר בהחלט להציב בפני מיליציות את הדרישה להימנע מהרג חסר אבחנה, ולפגוע אך ורק במטרות מזוהות משטר כתנאי לתמיכה בהן. אלה שימרו דרישה זו יטופלו דיפרנציאלית כפי שתטופל סוררות בלאו הכי: מצמצום המימון ועד ניתוק קשר מוחלט. מדינת ישראל לא תיתן לטרור להתרחש במשמרת שלה, ותגיב להתרחשות כזו בהתאם. כך, בעידוד ישראלי מוחשי לביצוע פעולות איכות ולהימנעות מפיגועי טרור, תתהווה בקרב המיליציות לאורך זמן הרתעה מפני מימושם.

נדגיש: מרבית המיליציות באזור הן טרוריסטיות בכל רמ"ח איברייהן, בתמיכה ישראלית או בלעדיה. הכוונה ישראלית המותנית בכפיפות לסט ערכים מוסרי בסיסי תרסן את הטרוריות האניהרנטי שלהן, לכל הפחות בפעולות שישראל מכווניה. וכך, במחוי מכניקה פשוטה, הופך הרעיון שנחשד בעידוד טרוריות לכלי אנטי-טרוריסטי מהמעלה הראשונה. אכן, פעולות טרור ימשיכו להתבצע; גם לאחר היציאה מהווילה, הג'ונגל יישאר ג'ונגל. אך האם תפוצתו של הטרור במזרח התיכון תגדל או תקטן עם כניסתה של ישראל למגרש המיליציוני? ודאי שתקטן. בכך גם מתגלה רעיון המיליציות כמימוש של פילוסופיית קראוטהמר בשיא תפארתה: רתימת מיליציות לא רק משרתת את האינטרס הישראלי הריאליסטי, אלא גם מטמיעה ערכים מוסריים בשכונתה.

לאילו שהחשש מאובדן שליטה עדיין מכרסם בהם, ושרעיון הגבלתם של ארגוני טרור נראה להם אוטופי, קיימת גם אפשרות ביניים: בחירה מודעת בארגונים שאינם ארגוני טרור קלאסיים, ושמתמקדים ממילא במטרות צבאיות ולא במטרות אזרחיות.²⁰ גם אפשרות הביניים הזאת (שאומנם פוגמת מעט ברווח האופרטיבי) תפחית את כמות

הטרור הכוללת במרחב, שכן המלחמה הקרה שתתחולל בין ישראל לאיראן תפחית כאמור את תוקפנות שתייהן, ותצמצם פעולות טרור מהצד האיראני בפרט; היא ודאי עדיפה על הימנעות מוחלטת מהרעיון. אפשרות הביניים תוכל אפוא לשמש מעין טבילת רגל טרם קפיצה אל המים העמוקים.

אין זו אגדה

רעיונות תקדימיים עשויים להיראות כדיבורים בעלמא, ולכן נדרש עיגון ריאלי. ארגונים פרו-ישראליים מובהקים במרחבנו אינם תיאורטיים אלא בולטים לעין; מי יכול לשכוח את דגלי ישראל שהניפו הכורדים בעת מלחמתם בדאעש?

אך הדרישה המרכזית אינה להט ציוני אלא סנטימנט אנטי-איראני, וארגונים שהדבר בבסיס זהותם יש למכביר: אל-קאעדה פקיסטן – ארגון סוני-ג'אהדיסטי שאיראן היא משטר כופר בעיניו; ה-PKK השואפים לאוטונומיה כורדית, בין היתר על חלק משטחה של איראן; ג'יש אל-עדל הפקיסטני-בלוצ'י שרוצה לגרש את איראן משטח אבותיו; המוג'אהדין ח'לק – ארגון גרילה שיעי-איראני גולה הממוקם בעיראק ועוין את המשטר; פיראטים סומלים במפרץ עדן – הפועלים שם ממילא ורק ישמחו לבנוס על פגיעה במטרות איראניות;²¹ מיליציות סוניות בעיראק – הסולדות סלידה דתית משכנתן השיעית; ואפילו הטליבאן – גם הוא בעל שאיפות ג'אהדיסטיות-טרוריסטיות-סוניות. אלו רק כמה מהבולטים.

כאמור, מודל הפעולה מתבסס על מתן משאבים לארגונים בעלי אינטרסים זהים לשלנו, חימושם והנחייתם תוך מזעור ההיבט הפומבי של הקשר איתם. את המימוש יוכל להוביל כוח מוגדר (במסגרת ארגון ביון קיים או כארגון עצמאי), אשר יאתר בשיטתיות תנועות וארגונים עויני איראן ברחבי המזרח התיכון, ויפתח בדיאלוג עימם. במקרה שאידאולוגיית הארגון מאפשרת זאת, אין כל רע בכך שיידע כי הקול קול יעקב (במקרים קיצוניים, ובמיוחד במקרה הכורדי, קל לשווק את היחסים כהמשך טבעי של "הסכמי אברהם"). אך אין כל הכרח כי השלוח ידע כי הוא משתף פעולה עם הציונים; הפעלה בְּשיטוי – כלומר פעילות בזהות בדויה או שאולה – היא פרקטיקה מוכרת במחוזות המודיעין האנושי ואין כל מניעה לממשה במקרה זה (באמצעות צד שלישי כמו חברותינו הערביות כאמור, או תוך התחזות לארגון ביון או למדינה זרים).

בדיוק כמו בהפעלת סוכנים אנושיים, גם כאן צעדים קטנים בוני אמון הם המפתח: פתיחת כיס ראשונית כמתאבן; משלוח קט של נשק קל לאחר מכך; השתתפות באימוני נשק כאן והדרכות קרב-מגע שם; אפילו שיתוף במודיעין שאינו אינטימי; מכאן ואילך הדרך לרכישת לב הארסיים החדשים סלולה.

ניהוג עדין של ההתערבות יוכל לרכך אף יותר את הסכנה הנדמית בעיניים ישראליות, ולענות על החששות הקמאיים הנלווים אליה. מעקב מתמיד ומבוסס ניתוח דרכי

פעולה אפשריות אשר ילווה את היחסים לכל אורך גיבושם יבטיח כי ההתקדמות נמצאת בשליטה. בכל שלב נדרשת הבטחה של אסטרטגיית יציאה ישראלית: ניתוק קשר, עצירת מימון והתנערות מאחריות אם דבר מה משתבש; טשטוש עקבות במקרה שמדובר בהפעלה בשיטוי.

ומה באשר למלחמה החשאית למחצה שמנהלת ישראל נגד איראן בדמות תקיפות אוויריות? זו תוכל להימשך באין מפריע, וכך צריך להיות, אך היא עצמה תיהנה ממכפיל כוח: מצבור בלתי נדלה של משתפי פעולה בכל המרחב – מכרה זהב של חומרים מודיעיניים ואפילו יכולות אופרטיביות. אין כל רע במדיניות הנוכחית והיא ודאי עדיפה על היעדרה, אך צירופן של מיליציות אקס-צבאיות נדרש.

חרף הרתיעה האינסטינקטיבית, אין מקומו של רעיון המיליציות בחלומות אספמיה. הוצאתו לפועל תוכל לייצר מצוקה איראנית אסטרטגית, ולהביא מזור לקשייה האסטרטגיים של ישראל. מימושו אפשרי לחלוטין: בעולם שראה את הסכמי אברהם נחתמים, ברור כי כסף ואינטרסים משותפים הם דבק חזק מכל אידיאולוגיה. תוך שנים מספר נוכל לחזות באיראן מאוימת: מוקפת מכמה חזיתות בארגונים עוינים – חלקם מזוהים עם ישראל וכך משמשים גורם מרתיע מתקיפתה, וחלקם אינם מזוהים ישראל, אך תובעים מאיראן את ליטרת המאמצים והמשאבים לטיפול בהם – וברצונם או לא, מסיחים משאבי מלחמה אלה ממאבקה של איראן נגד ישראל. מדובר בסביבה אסטרטגית אידיאלית למדינת ישראל. ישראל תחזיק בקולר מגוון ארגונים שמצד אחד יהיו תלויים בה ויסייעו לה במאמציה, ומצד שני יהיו עצמאיים ועוינים את איראן גם ללא הנחיה ישראלית. לא עוד פעולות מצד איראן שנענות בתגובה למול שלוחיה – הפעם האויב נמצא בפתחה, וכל פעולה מצידה או מצד שלוחיה תיענה בהתאם.

זמן למדיניות חוץ ישראלית

גם אחרי נטרול טיעוני הנגד, הצבת הטיעונים הפוזיטיביים ופריטת המימוש הפרקטי – לא סר טעמו של האינסטינקט הנרתע. אין זה אלא טעמו של החשש. או, בניסוח אחר, טעמה של הרתיעה מן הנועז.

ואכן, אופייה הנועז משהו של ההצעה מבליע בתוכו קריאת כיוון רחבה יותר: רענון הלך המחשבה המדיני-ביטחוני הישראלי. בראייה היסטורית רחבה, אין זאת אלא חזרה לתפיסת הביטחון הישראלית הקלאסית מבית מדרשו של בן-גוריון. כזו שדוגלת בתעוזה, בתחבולות ובהעברת הלחימה לשטח האויב.²² אך לא בתעוזה ביטחונית-אופרטיבית בלבד עסקינן; קריאתנו היא לשוב אל ימי התעוזה המדינית, ימים של בריתות בלתי-צפויים וידידים חדשים ומפתיעים. כפי שבשנות החמישים חברה ישראל אל שכנותיה שהפכו ידידותיה – טורקיה, אתיופיה, קפריסין ובאופן שאין אירוני ממנו גם איראן – בדוקטרינה שכונתה מאז "ברית הפריפריה",²³ כך שנות ה-20 הנוכחיות

מסתמנות מול עינינו כקו פרשת מים המתפקע מגודש פוטנציאל מדיני. הנורמליזציה עם איחוד האמירויות, בחריין, מרוקו וסודאן, ההתחממות עם טורקיה, אפילו הסכם הגבול הימי ההולך ומתקדם עם לבנון – כל אלה יחדיו אינם צירוף מקרים, אלא מגמה. אך אין זו מגמה אבולוציונית גרידא שישארל נקלעה לתוכה ופסיבית בה, כפי שהיא נתפסת לעיתים. זוהי מגמה שיש להעצים, מגמה הדורשת עוז.

ביכולתה של מדינאות המבוססת על ערך זה לעצב מרחב גיאופוליטי מיטבי וידידותי, שיסמן ישראל חזקה בגבולה, אך גם מחוצה לו. ההצעה להקים צבא מיליציות, אם כן, משרטטת מודל למדיניות נועזת, המנצלת עד תום את הסביבה האסטרטגית, רואה בישראל מעצמה אוזרית שאינה חוששת לחשוב ככזאת, ומעזה לבצע צעדים הנדמים כהרפתקניים על בסיס ניתוח מדויק. ניתן לראותה – לאור אמירתו של קיסינג'ר, שלפיה לישראל "אין מדיניות חוץ, אלא רק מדיניות פנים" – כטיטה לפרק ראשון במדיניות החוץ של ישראל.

נגד יעדים ישראליים ברחבי העולם וכן עוסק בסחר בסמים וטרור בדרום אמריקה. וראו "The latest chatter about Iranian plots in Africa", *The Economist*, 21.11.2020, וכן Fard, "A blooming threat in US: Iranian IRGC in Venezuela", *The Times of Israel*, 31.5.2021

6. הדוקטרינה האיראנית אינה בגדר חידוש בעולם הצבאי. הקדימה אותה רוסיה וכוחות וגנר שבהם היא משתמשת גם בימים אלו ליצירת לחימה היברידיית ייחודית. גם היא אינה הראשונה. הדוגמה הבולטת ביותר לכך היא גרמניה הנאצית בשנים 1936-1939, שפעלה לערעור יציבות שכנותיה באמצעות פנייה למיעוטים דוברי הגרמנית בצ'כיה, באוסטריה, בסלובקיה, בפולין ועוד. דוגמאות נוספות קיימות למכביר, הן במזרח (וייטנאם, צפון קוריאה, ברית המועצות) הן במערב (גרמניה, אנגליה מול האמריקנים במלחמת האזרחים). אך פעולותיה של איראן נגד ישראל עצמה ונכוחותה במזרח התיכון – הופכות אותה למודל האולטימטיבי ללוחמה ישראלית היברידיית. ברצוננו להודות לאיראן וישנה על הרחבת הידיעה ההיסטורית בנושא זה. ראו מאמרו "אל תשכחו את קלאוזוביץ", *השילוח* 15 (תמוז תשע"ט).

7. לא קיים דירוג מקובל לצבאות העולם: דירוג ה-ISS הנחשב לבריטניאנו, מנתח מגמות ויכולות אך נמנע מהצגת שקלול כללי משווה. בדירוגים הקיימים ממוקם צבא איראן בעקביות רבה בעשירייה העולמית השנייה, אך ניתוחים לגופה של מדינה מפוקפקים גם במיקום זה ומייחסים אותו לגודל הפרסונל יותר מאשר לארסנל. קונקרטי למאבק הישראלי-איראני

1. ראש ממשלת ישראל התוודה לאחרונה כי המש"ש שעות שינה בתוספת שנת-צוהריים הן מחיר השררה; גם אם הקורא הממוצע לא יזיל דמעה נוכח תנאי השירות, ברי כי "התפקיד הקשה בעולם" כתיאור קלינטון אינו תענוג מתמשך, ובקרב אנליסטים ומקבלי החלטות רווחת ההערכה כי טהראן היא האחראית המרכזית לכך. כפי שהעיד לאחרונה "גורם מדיני בכיר" – שלא ייפלא אם גם לראשו פדחת וכיפה – "70% מהבעיות הביטחוניות של ישראל – מקורן באיראן".

2. "מחלקת 900", בשמה הרשמי דאו.

3. אלקדס – עיר הקודש; שכיח בישראל הכתיב המלא "אל-קודס", אך זה התעתיק הנכון.

4. בראייה איראנית, זו לא בהכרח תוקפנות אלא יותר הגנה על נדכאים חסרי ישע. תפיסת עולם זו, "מסתזעפת" בפרסית, מחלקת את העולם למדכאים (השטן הקטן והשטן הגדול – ישראל וארה"ב) ומדכאים (איראן, הפלסטינים, חזבאללה, שיעים בעיראק) דיכטומיים הנתונים במאבק מתמיד. לא במקרה היא מעלה ניחוחות מוקסיסיטיים: ההשראה לה ומקור שמה יסודם בפרנץ פנון, פילוסוף צרפתי מרקסיסט שהשפיע רבות על תנועות שחרור בעולם (בין חובביו: צ'ה גווארה, מלקולם אקס וכמובן סארטר, שהגדיל לעשות והפיץ את ספרו זמן קצר לפני מותו). וראו אלכס גרינברג, "תפיסת המהפכה של איראן והשלכות הממד האידאולוגי על הסיכויים לעיסקה כוללת' עם המשטר", מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון, 15.12.2020.

5. מלבד הפצת טרור בשכונתנו, מכוון הכוח פיגועי טרור

- 1966, "מערכות, גיליון 479, עמ' 38-45, אוגוסט 2018.
16. לטענתו, הדרך לבצע את המחקר ההיסטורי היא יישום מחשבה פילוסופית בשדה ההיסטורי, תוך תלות מצומצמת ככל האפשר בנתונים – שעלולים להיות נתונים למניפולציה ולפרשנות, בעוד המחשבה הטוהרה משוחררת מכבלים אלו. ראו ספרו של קסינג'ר המגיש את עבודת הדוקטור שלו: Henry Kissinger, *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812-22*, Eco point books & media, 1958, וכן ראו עבודת הדוקטור המקורית: Henry Kissinger, *Peace, Legitimacy, and the Equilibrium (a study of the statesmanship of Castlereagh and Metternich)*, 1954.
17. "יש פה מלחמה קרה במעמד צד אחד, הם מכים בנו ואנחנו לא מכים בהם". ראו: מוריה קור, "בנט: מוקם פה מחנה לאומי חדש שאינו מושתת על איש, אלא על דרך. אני מוביל אותו", אני אקטיביסט", ישראל היום, שישבת, 28.1.2022.
18. אבו-דאבי 2018, תקיפת עראמקו ב-2019.
19. בדומה ליחזמת MESA האמריקנית. וראו איתמר אייכנר, "בנט נפגש עם מלך בהריין בארמון: לציחק תוכן בהסכם השלום", *ynet*, 15.2.2022, שם מתורגם מקצת מבליץ הראיונות של בכירי ישראל לעיתון אל-אייאם הבחרייני. שבמסגרתו הציע ראש האגף האסטרטגי טל קלמן להקים ברית כדוגמת נאט"ו, שתכלול את המדינות המתונות – ישראל, בחריין, האמיריות, ירדן, מצרים, יוון ומדינות אחרות שאולי יצטרפו אליהן; כך על פי התרגום.
20. כך לדוגמה, ארגון ה-PKK הכורדי, השואף לאוטונומיה כורדית בשטחי איראן-עיראק-סוריה-טורקיה, פועל בשנים האחרונות בשגרה בעיקר נגד כוחות צבאיים ממדינות אלו, ולא נגד מטרות אורחיות או מערביות.
21. בהמשך למלחמת הצללים שמנהלות ישראל ואיראן שבמסגרתה פוגעת האחת בצי רעותה, ואשר התקררה לאחרונה. שימוש בפרוקסי ימי יוכל לאפשר המשך פגיעה עם מרחב הכחשה ישראלי.
22. לא במקרה מעוטר סמל המוסד בפסוק "בְּאֵין תְּחַבְּלוּת וְפֶלַעַם וְתִשׁוּעָה בְּרַב יוֹעֵץ" (משלי י"א, ד').
23. בן-גוריון הוביל אף הוא דוקטרינה כזאת, בהיגיון שאין רלוונטי ממנו: בשכונה עוינת שבה כל שכן נדמה כאויב, מוטב למצוא את אלו שהסיכוי להתיידד איתם הוא הגבוה ביותר, ולפעול לשם כך בכל דרך. החיזור נשא פירות, וכמה מהשכונות המחוזרות אכן הפכו לידידותיה הטובות ביותר של ישראל, באופן שפיצה על העוינות השכונתית הראשונית. ראו יוסי אלפר, *מדינה בודדה: החיפוש החשאי של ישראל אחרי בעלות ברית באזור*, תל-אביב: מטר, 2015.
- מרב האנליסטים מעריכים כי ידה של ישראל תגבר, ביחוד לנוכח יתרונה האווירי לעומת זה היבשתי של איראן. אך התמודדות ישראלית מול צבא זה בחיזוקן של מיליציות אווריות – היא כבר סיפור אחר. ראו: Michael Peck, "Iran vs. Israel: Whose Military Wins?", *National Interest*, 1.9.2021.
8. ראו Ali Alfoneh, "The Evolution of Iran's Qods Force Since 1979", *The Washington Institute for Near-East Policy*, 3.6.2021.
9. כאסמכתה עדכנית ראו: יובל קרני, "גורם מדיני בכיר: 'רועים להטריד את האיראנים אצלם בבית'; מגעים עם טורקיה? נתקדם לאט", *ynet*, 7.2.2022.
10. נתונים אלו מבוססים על דו"ח "ועדת הפיוס והאמת הצ'יליאנית" המקורי משנת 1990 וגרסאותיו המשוכיות, והם נחשבים לאומדן מקובל למניין קורבנות המשטר; גם המדינה הצ'יליאנית מכירה בהם ומעניקה לעומדים בקריטריונים פרמיה חודשית כפיצוי על נזקי המשטר. ראו הדו"ח המקורי: Report of the Chilean National Commission on United and Reconciliation Truth and Reconciliation 1990, States Institute of Peace.
11. ראו: John Coatsworth, "United States Interventions: What For?", *ReVista - Harvard Review of Latin America*, Spring/Summer 2005, Volume IV, Number 2.
12. משנות ה-80 זכתה לכינוי "דוקטרינת רייגן", ביחוד מאז הכריז עליה רשמית ב-1985, אך מימושה המקורי החל שנים קודם לכן, וקסינג'ר הוא שהיה אדריכלה.
13. מעניין לציין בהקשר זה את ניתוחו של תומאס מיני ב'ניו יורקר' – מיליטנטיות אינה מתכונותיהם הבלוטות של הכותב או אכסנייתו – בנוגע לאינטרנציוניזם אמריקני. שוב, הפרקטיות אינה נתונה בספק, רק המוסריות: "הוא [קסינג'ר] וניקסון הניחו, בצדק, כי הם יוכלו לגבות הפיכה נגד איינדה תוך שמירה על המולה מינימלית, ממש כשם שאייזנהאואר, עשוריים לפניהם, פטר את גואטמלה מנשיאה הנבחר דמוקרטי, ג'אקובו ארבעו. ובכל זאת, ההפרדות מאיינדה הביאה להשלכה אחת בלתי צפויה: היא הציתה את פתיל של אחד ממטרדיו העקשנים ביותר של קסינג'ר, קהילת זכויות האדם העולמית". ראו: Thomas Meaney, "The Myth of Henry Kissinger", *The New Yorker*, 11.5.2020.
14. ראו: מאיה פולק, "מה היה קורה אילו נשארו בלבנון עד היום", *מקור ראשון*, 7.5.2020.
15. מבצעי הנחתת האמל"ח זכו מאז לשם "דוטב" ו"דורבן". ראו רס"ן לירן רס"ב אבי זוכבאיה, "מבצעי 'דוטב' ו'דורבן': הצנחת נשק וציוד בתימן 1964 –